

ЗАМІТКИ І ЛИСТИ

УДК 338.246.87(477)

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Розглянуто різні напрями досліджень проблеми безпеки, у тому числі національної та економічної. Розкрито складний, багатокомпонентний характер цього поняття, що відповідає сучасним умовам розвитку людства, визначено роль і місце економічної безпеки в досягненні стабільності суспільного ладу та незалежності держави, можливостей формувати та здійснювати внутрішню і зовнішню політику.

Проблемам безпеки присвячено багато наукових досліджень. Разом з тим природа безпеки, зокрема національної та економічної, вимагає наукового пошуку, реагування на постійні зміни в політиці та економіці, що зумовлює необхідність подальшого дослідження даного питання.

У давні часи розуміння безпеки не виходило за рамки буденного уявлення і трактувалось як відсутність небезпеки для людини. У такому значенні поняття “безпека” застосовувалося давньогрецьким філософом Платоном. У Середньовіччі під безпекою розуміли спокійний стан духу людини, що вважала себе захищеною від будь-якої небезпеки. Завдяки філософським концепціям Т. Гоббса, Д. Локка, Н. Макіавеллі, Ж.-Ж. Руссо, Б. Спінози та інших мислителів XV–XVIII ст. поняття “безпека” стало означати спокійний стан людини як результат відсутності реальної загрози. Саме в ті часи вчені займалися теоретичною розробкою цього поняття. Згодом Й. Зонненфельсом було запропоновано версію, згідно з якою “безпека” – це такий стан, за якого для всіх без винятку була відсутня реальна загроза, що для конкретної людини означало приватну, особисту безпеку, а для держави – суспільну безпеку.

З розвитком понятійного апарату теорії безпеки розвивався і розширювався зміст наук, що займалися проблемами досягнення безпеки людини, суспільства та держави. За умов постійної присутності загроз від сторонніх осіб та країн безпека стає метою, яка визначає діяльність держав.

Останнім часом найбільш поширеними є дві школи західних дослідників проблем безпеки. В одній з них (представники – С. Браун, Б. Броді, У. Ліпман, М. Каплан, Г. Моргентау, С. Хоффман та ін.) національна безпека й похідні категорії розглядаються крізь призму “національних інтересів”, як правило, у вигляді ідеального та нормативного комплексу цілей. Представники другої точки зору (А. Вольферс, К. Норр, Ф. Трегер, Д. Кауффман, А. Архарія та ін.) пов’язують національну безпеку із системою базисних цінностей суспільства як структурного, екзистенціального, так і функціонального рівня.

Представники школи “національних інтересів”, погляди яких наближені до соціології “біхевіоризму”, і традиційної школи “політичного реалізму”, що була поширена у 60–70-х роках ХХ ст., розглядають усю динаміку взаємовідносин держав як результат зіткнення їхніх основоположних інтересів. Залежно від того, чи узгоджені такі інтереси або суперечать одні одним, на думку теоретиків даної школи, реалізується той чи інший тип взаємодії між державами, що має варіанти від

відвертого конфлікту або воєнних дій до дружніх союзницьких відносин. При цьому найважливіше місце у формуванні та орієнтації “національних інтересів” на міжнародній арені відводиться поняттю сили, насамперед військової. Сама концепція “національних інтересів”, на думку провідних теоретиків (Ч. Берд, С. Браун, М. Каплан, Р. Юхансон), корениться глибоко в природі західноєвропейської та американської політичної культури. Національний інтерес важливіший за ідеологію, наголошував свого часу Дж. Ф. Кеннеді. Орієнтиром США у зовнішній політиці, зазначав засновник школи “політичного реалізму” Г. Моргантау, має слугувати інтерес, визначений в термінах сили.

У 80-х роках ХХ ст. також неодноразово робилися спроби визначити поняття “національна безпека” у термінах “національних інтересів”, проте у багатьох відношеннях вони так і залишилися марними. Причиною цього передусім стали: суб’єктивний характер самого поняття “інтерес”, хронічна спрямованість політичних лідерів та політичних еліт більшості країн світу на репрезентування своїх власних корпоративних інтересів як “життєво важливих” та “інтересів усієї нації”. На думку Г. Броді, який одним з перших підкреслив неоднозначний характер “національних інтересів”, частина яких дійсно є “життєво важливими”, “ключова проблема для лідерів великої держави, подібної до США, полягає в тому, щоб визначити дійсні межі “життєво важливих інтересів” з урахуванням усього комплексу наявних обставин, а також вирішити, які види дії потрібні у відповідь на ті або інші види загроз”¹.

Труднощі спроб операціоналізації доктрини “національної безпеки” за допомогою концепції “національних інтересів” останніми роками зумовлюються поширенням альтернативного підходу, пов’язаного із зверненням до системи цінностей як найбільш фундаментального фактора, що визначає цілі, засоби та методи взаємодії держав на міжнародній арені. “Безпека є цінність, – наголошував А. Вольферс, – поряд з іншими цінностями національної держави”².

Безпека інструментальна щодо інших базових цінностей, таких як “добробут” або “розвиток”, оскільки вона є засобом і збереження, і підтримки цих цінностей. Тому національна безпека частіше визначається як частина державної політики, що має на меті створення внутрішніх і міжнародних політичних умов, які сприяють збереженню і зміцненню життєво важливих національних цінностей перед лицем існуючих або потенціальних супротивників.

У наш час проблемам безпеки присвячено праці численних іноземних та вітчизняних науковців. Серед останніх слід виділити наукові розробки О. Білоруса, З. Варналія, О. Власюка, А. Гальчинського, В. Гейця, В. Горбуліна, Б. Губського, Я. Жаліла, А. Качинського, Д. Лук’янченка, В. Микитенка, В. Мунтіяна, Д. Прейгера, А. Шевцова.

Особливу увагу сучасні дослідники акцентують на складному багатокомпонентному характері поняття “національна безпека”, що містить як суб’єктивні, так і об’єктивні складові: “Безпека в об’єктивному плані, – зазначав Д. Кауфман, – відображає відсутність загроз базовим цінностям суспільства, у суб’єктивному плані – відсутність страху, що ці цінності можуть бути піддані руйнації”³.

¹ Див.: Гончаренко О. М., Лисицин Е. М. Методологічні засади розробки нової редакції концепції національної безпеки України. К., НІСД, 2002, с. 3–4.

² Див.: The Insecurity Dilemma: National, Regime, and State Securities in the Third World, edited by Brian L. Job. London, Boulder: Lynne Rienner, 1992, 257 p.

³ Див.: Kaufman D., McKittrick J., Loney T. US National Security: A Framework for Analysis. Lexington, MA. “Lexington Books”, 1985, p. 12.

А. Качинський вважає, що безпека – це “...стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, а також довкілля в різних сферах життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх загроз”, причому небезпека, за його визначенням, – це “...ситуація, постійно присутня в навколишньому середовищі, що за певних умов може призвести до реалізації небажаної події, з якою пов’язана низка небезпек”⁴. На думку М. Лєскова, під поняттям безпеки “прийнято розуміти тип динамічної рівноваги, характерний для складних саморегульованих систем і станів у підтримці суттєво важливих для збереження системи параметрів у допустимих межах”⁵. О. Бельков визначає безпеку як “стан, тенденції розвитку (у тому числі латентні) та умови життєдіяльності соціуму, його структур і установ, за яких забезпечується збереження їх якісної визначеності з об’єктивно зумовленими інноваціями в ній і вільне функціонування, яке відповідає власній природі і нею ж визначається”⁶.

Цікавими є також міркування Я. Жаліла, який зазначає, що “безпека не характеризує відсутність загроз як таких, що практично неможливо. “Стан захищеності” означає в даному контексті відсутність системоруйнівальних загроз, тобто тих з них, які не можуть бути органічно подолані в рамках механізмів, іманентних даній соціально-економічній системі”⁷. Проте О. Гончаренко та Е. Лисицин, аналізуючи понятійно-термінологічний апарат досліджень системи національної безпеки, визначають це поняття як ступінь захищеності національних інтересів, що вказує лише на певний рівень безпеки, а М. Казаков характеризує безпеку держави як динамічно стійкий стан щодо несприятливих впливів і діяльність щодо захисту від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також щодо забезпечення таких внутрішніх і зовнішніх умов існування держави, які гарантують можливість стабільного всебічного прогресу суспільства та його громадян⁸.

Одне з класичних визначень національної безпеки дали Е. Азер і Ч. Мур. Вони вважають, що це “фізичний захист держави від зовнішніх насильницьких загроз переважно воєнного характеру”. Таке визначення, щоправда, є дещо вузьким і з позицій сьогодення вимагає уточнення. Як адекватне сучасним умовам розвитку людства можна прийняти визначення, запропоноване Фондом міжнародної безпеки ЮНЕСКО, що трактує поняття національної безпеки як “...стан суспільства, за якого сукупність державних та суспільних гарантій забезпечує його сталий розвиток, захист базових інтересів нації, джерел його духовного і матеріального благополуччя від зовнішньої та внутрішньої загрози”⁹. Згідно з українською правовою доктриною, основними об’єктами національної безпеки як стану захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз є громадяни (їх права і свободи), суспільство (його духовні та

⁴ Див.: Качинський А. Б. Безпека, загрози і ризик: наукові концепції та математичні методи. К., Нац. акад. служби безпеки України, 2003, с. 15.

⁵ Див.: Лєсков М. А. Гомеостатические процессы и теория безопасности. Информационный сборник “Безопасность” № 4, 1994, с. 66.

⁶ Див.: Бельков О. А. Понятийно-категориальный аппарат концепции национальной безопасности. Информационный сборник “Безопасность” № 3, 1994, с. 91.

⁷ Див.: Жаліло Я. До формування категоріального апарату науки про економічну безпеку. “Стратегічна панорама” № 3, 2004, с. 98.

⁸ Див.: Казаков Н. Д. Безопасность и синергетика (опыт философского осмысления). Информационный сборник “Безопасность” № 4, 1994, с. 62.

⁹ “Політика і час” № 4, 1993, с. 38.

матеріальні цінності), держава (конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність кордонів)¹⁰.

Сучасне розуміння безпеки виключає статичний підхід, передбачає широкий погляд на неї і охоплює не лише військові, а також економічні та політичні чинники, проблеми демократизації та стабільності окремих держав та їх груп, формування дружніх міжнародних відносин. Слід зазначити, що проблеми безпеки тісно пов'язані з феноменом глобалізації, який ставить перед сучасним світом проблему запобігання численним загрозам і небезпекам, на що вказують й українські науковці О. Білорус та Д. Лук'яненко¹¹.

Дослідження проблеми економічної безпеки в наукових працях вітчизняних та іноземних економістів і політологів пов'язані з розробкою актуальних аспектів теорії безпеки, характеристикою основних умов і факторів, що породжують загрози економіці, аналізом ролі та місця економічної безпеки в теоріях міжнародних відносин (теорія конфліктів, катастроф, компромісів, ризиків, хаосу). Автори, які працюють у цих напрямках, особливу увагу приділяють з'ясуванню суті даного явища шляхом аналізу факторів та умов, критеріїв економічної безпеки, дослідженню проблем уразливості національних економік, класифікації загроз економічній безпеці та механізмів їх локалізації. Зазначені питання набули відображення в працях зарубіжних науковців: Л. Абалкіна, Л. Брауна, Б. Бузана, М. Дзлієва, Дж. Йочелсона, Х. Мауля, Х. Мальгрема, Х. Моргензана, А. Михайленка, Л. Мієрі, В. Сенчагова, М. Цілінські тощо.

Завдання визначення меж допустимості та доцільності включення невійськових загроз до сфери безпеки намагалися вирішити вчені копенгагенської школи О. Уеівер (Копенгагенський університет), Б. Бузан (Лондонська школа економіки) та Я. Уілде (Університет Твента, Нідерланди). Вони ввели поняття “сек'юритизація” – надання міжнародній або внутрішній проблемі статусу “особливої”, що належить до високої категорії безпеки, або легітимізація – застосування для її вирішення спеціальних заходів, які виходять за межі звичайного політичного процесу.

Ряд авторів¹² розглядають зміст національної безпеки виходячи з національно-державних інтересів, національної ідеї, взаємозв'язку державної та економічної безпеки країни як системи, що складається з різних підсистем (рис.).

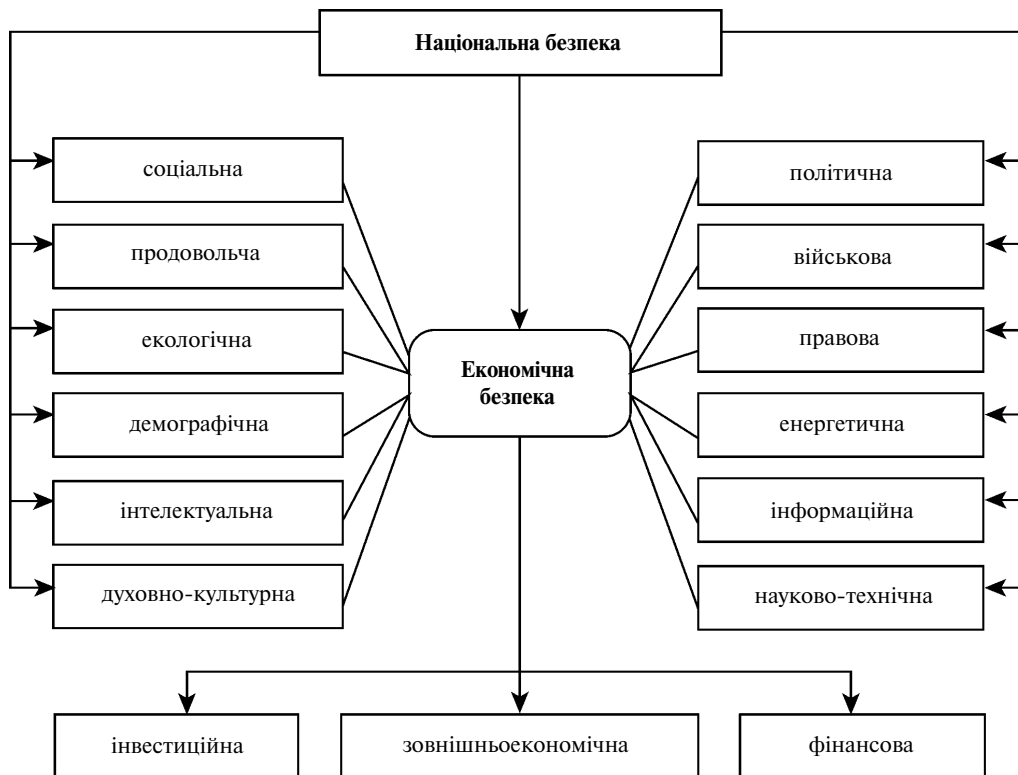
Усі елементи, що входять до структури національної безпеки, тісно взаємозв'язані: кожний з видів національної безпеки може досить яскраво проявитись у сфері дії іншого, доповнюючи або послаблюючи його вплив. Оскільки економіка є життєво важливою стороною діяльності суспільства, держави і особистості, то базисом національної безпеки залишатиметься економічна безпека. Вона є ви-

¹⁰ Див.: Б о д р у к О. С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти. Монографія. К., НІПМБ, 2001, с. 13.

¹¹ Див.: Глобалізація і безпека розвитку. Монографія. Керівник авт. колективу і наук. ред. О. Г. Білорус. К., КНЕУ, 2001, с. 243–312.

¹² Див.: М е д в е д е в В. Проблемы экономической безопасности России. “Вопросы экономики” № 3, 1997, с. 111; И в а н ч е н к о В. Общность критериев экономической и государственной безопасности. “Экономист” № 5, 1996, с. 3; Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность). Учеб.-практ. пособие. М., Бизнес-шк. “Интел-синтез”, 1997, с. 12–13; Г у с а к о в Н. П., З о т о в а Н. А. Национальные интересы и внешне-экономическая безопасность России. М., Компания “Евразийский регион”, 1998, 271 с.; Б е л ь к о в О. А. Знач. праця; А б а л к и н Л. И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение. “Вопросы экономики” № 12, 1994, с. 4–13.

значальною у розвитку виробництва і ринкових відносин, обміну товарами та послугами, формує вимоги до забезпечення заходів превентивного та захисно-охоронного напрямку. Якщо у зовнішніх відносинах головним чинником є військова безпека, у внутрішніх – соціальна, у глобальному зовнішньому оточенні – екологічна, то визначальним базисом усіх складових національної безпеки є налагоджений соціально-економічний механізм, від якого залежить рівень благополуччя людей. Тобто економічна безпека, яка проявляється у сферах впливу інших видів національної безпеки, проникаючи в них і взаємодіючи з ними, у свою чергу, акумулює в собі їхню дію, залишаючись водночас основою (базисом) національної безпеки.

Структура національної безпеки *

* Джерело: Экономическая безопасность региона в контексте национальной экономической безопасности Российской Федерации. Монография. (Под ред. Н. В. Фирюлиной). М., МГУП, 2003, с. 51.

Висновки

Виходячи з вищевикладеного зазначимо, що на початку теоретичних розробок у галузі безпеки під цим поняттям розумілася приватна та суспільна безпека. З розвитком понятійного апарату теорії безпеки це поняття було розширене та доповнене поняттям “національна безпека”, один з елементів якої – економічна безпека. Розглянувши всю різноманітність визначень економічної безпеки, вважаємо, що категорію “економічна безпека” слід розглядати у функціонально-структурному аспекті як сукупність взаємозв’язаних систем безпеки, які відображають функціонування окремих “блоків” або сфер економічної системи держави. Так, це можуть бути інвестиційний, фінансовий і зовнішньоекономічний види безпеки, які справляють особливий вплив на стан національної безпеки в цілому.

Фінансова безпека стає основним економічним гарантом стабільності, забезпечуючи виробничий базис через інфраструктурні інститути розподілу фінансових та інвестиційних ресурсів.

Незважаючи на те, що предметом багатьох досліджень були вивчення і підготовка пропозицій щодо підвищення ефективності економіки країни в цілому, детальне вивчення її галузевих особливостей, як правило, відсутнє. Оскільки економіка – основа розвитку будь-якої держави, вважаємо, що пріоритетним завданням забезпечення економічної безпеки є розробка достовірних індикаторів, які характеризують її складові.

Економічна безпека держави вимагає наявності в неї достатніх ресурсів для реалізації відтворювальних процесів у всіх сферах докладання суспільно корисної праці, забезпечення стабільності суспільного ладу, а також незалежності, тобто можливості самостійно формувати та здійснювати внутрішню і зовнішню політику.

Ураховуючи те, що економічна безпека може розглядатись як можливість країни стабільно розвиватися, а також зважаючи на характеристики основних умов і факторів, що породжують загрози економіці, кожна країна вкладає у це поняття власний зміст.

Є. БОБРОВ,
доцент, кандидат економічних наук.

Матеріал надійшов до редакції 29 квітня 2011 р.
